

I mitt hus där jag bor.

En spekulativ text.

“Disciplinen här till byggnadens ordning”

Michel Foucault

Jag minns hur jag satt där i sandlådan, placerad i den lilla lekpark som utöver lådan innehöll några gungor och en tungbräda. Lekparken var både offentlig och inte offentlig. Den låg på den gård som skapades av de omgärdande trevåningshuset och det ansågs allmänt att parken tillhörde dem som bodde på vår gård, vi på Harpsundsvägen 25–49, fast egentligen fanns det ingenting som sade att det var så. I strikt mening tillhörde den allmännyttan, som här representerades av Familjebostäder. (Vilket får mig att tänka att vår allmänna hållning nog gäller i än högre grad idag när fastigheterna runtom har omvandlats till bostadsrätter.) Kanske var det här innan spadincidenten, där Johan inte lånade ut sin blåa metallspade, fastän sanden fortfarande var svår att gräva i på grund av den sena våren. Kanske ropade mamma genom det smala vädringsfönstret i köket att det var dags att äta. Kanske struntade jag i det tills pappa ropade. Då gick jag.

Inte så mycket att minnas, kanske. Men efteråt har jag förstått av den dagen gjorde vi allt rätt. Ja, jag menar ju då såklart att vi gjorde som arkitekturen ville. En mönsterfamilj. Sandlådan mitt på gården är en tydlig aspekt av hur efterkrigstidens förortsbyggande byggde på vad Mats Franzen och Eva Sandstedt har kallat grannskapsenheter. Husen ligger i en cirkel kring gården där barnen kunde leka, övervakade från otaliga köksfönster så mammorna kunde passa barn och hushållsarbete simultant. Stojet på gården roade dock inte alla. Framförallt inte Abrahamsson som bodde ensam i en lägenhet på bottenvåningen i 37an och hade balkong mot gården. Det ryktades att han hade ett gevär han

som sköt mot barnen med när han var på fyllan, vilket väl var allt som oftast. Vi hukade oss alltid när vi cyklade förbi hans hem. Ibland kastade vi sten på balkongen så det ekade. Kanske hade han skäl att vara arg.

Modernismen var inte alltid så progressiv som man kanske vill tro. Tvärtom visar det sig att man på femtio- och sextiotalet finner starka krafter inom t.ex. socialdemokratien mot bostadslösningar som skulle kunnat ha frigjort kvinnorna från köken (t.ex. kollektivboenden) och gett dem tillträde till arbetsmarknaden. Man avvisade nu alternativ som setts som både troliga och lovvärda i samband med att funktionalismens genombrott med Stockholmsutställningen 1930. Efter kriget var dock tongångarna lite annorlunda. I sin artikel "Kollektivhus för kvinnofrigörelse" redogör Dick Urban Vestbro för några av argumenten. Det skulle bli för stor konkurrens om arbetena sade en del. Det var ändå inte bra för barnen med dagis, sade andra, till exempel Statens Offentliga Utredningar 1956:96, Betänkande angående familjeliv och hemarbete. Och då kunde ju kvinnorna passa på att fixa i hemmet när de ändå var där. "I och med att modern och de små barnen i hög grad äro bundna till bostaden bli städningen och rengöringen av denna en tämligen omfattande uppgift."

Människostaden, stadsmänniskan.

In en artikel i tidskriften Se från 1971 kan man läsa: "Klockan halv nio en torsdagskväll i april vandrar vi med ekande steg genom en övergiven stad av glas och betong Skärholmen Centrum. Där råder en spöklik tystnad. De enda varelsen med mänskliga drag som vi möter denna aprilkväll är varuhusfönstrens skyltdockor. Det verkar som om krig och flyglarmet just har gått. Mellan sjutton och arton är här däremot ett liv och ett kiv. Var femte minut kräks tunnelbanan upp ett par tre hundra medborgare på Skärholmstorget. Människorna sprider sej på köpgatorna med brådska steg. Unga husmödrar rafsar åt sej falukorv och pommes frites-paket i febrig iver att hinna hem och brassa käk, det är ju "Familjen

Ashton” på TV:n i kväll och det är önskvärt att disken är klar innan man ska lida med Sheila i hennes helvete med den knölaktiga David.”

I en film från samma tid utspelar sig följande scenario: Ett ungdomsgäng sparkar en ölburk mellan sig uppe på det tomma parkeringsdäcket i Skärholmen. En ensam bil kommer och kör över tomburken.

Ungdomarna omringar bilen och börjar gunga den allt mer våldsamt.

- “Kom över allihop så välter vi bilen!”

Röst från en högtalare:

- “Hallå! Detta är parkeringsvakten. Avlägsna er omedelbart från parkeringsplanen.”

Ur bilen som nu ligger på sidan klättrar socialarbetaren Harry.

Voice over:

- “Det var vad som nu hände som plötsligt gav mig iden. Jag hade länge tänkt på hur jag skulle kunna lyckas öppna folks ögon för vad som håller på att hända runt omkring oss. Jag har nu varit i Stockholm i fem år och arbetat som socialvårdare. Ett arbete jag har trivts ganska bra med. Men för min hustru har det gått sämre, hon lyckades aldrig acklimatisera sig i en sovstad. När hon såg Kent, vårt enda barn, omkomma när han föll ur en gunga på en asfalterad lekplats. Då brast det något inom henne. Nu sitter hon tyst och apatisk på ett närhem. Efter olyckan med Kent bestämde jag mig för att engagera mig mer aktivt i kommunalpolitiken, men upptäckte ganska snart att människorna bara var brickor i ett spel. Brickor som man tyckte man kunde handla med lite hursomhelst. Anonymt började jag därför också medarbeta som textförfattare i politiska kabaréer, och funderade på vad jag själv skulle kunna göra. Och plötsligt så visste jag.”

Det är inledningsscenen till Jan Halldoffs film Stenansiktet från

1973. Här får vi följa hur ett ungdomsgäng i det nybyggda Skärholmen på uppdrag av socialarbetaren Harry mördar ansvariga byråkrater och arkitekter. Filmen försöker vara en protest mot hur samhällsplanerarnas sovstäder kommit att bli helveten i betong. Det är ingen bra film, men den kan ändå, på samma sätt som artikeln i Se ge en bild av den närmast panikartade reaktionen på stadsbyggandet och arkitekturen från sextio- och sjuttitalen. Tron att den senmodernistiska staden krossar, förvrider och avhumaniserar människor. Kvar blir bara missbrukare, apatiska medelstenssons och empatistörda ungdomar. I och med mediadebatten som drogs igång i samband med Skärholmens invigning i september 1968 startade den kampanj där arkitektur och boende blir oskiljaktiga på ett sätt som vi aldrig skulle tänka oss i samband med andra stadsdelar. Denna märkliga sammanblandning mellan byggnader och boende har ända in i våra dagar präglat synen på förorten. Aldrig förr har en arkitekturhistoriks period diskuterats och nagelfarits hårdare, såväl i populärpressen som inom alla tänkbara vetenskapliga fält. Miljonprogrammet utgör idag en så tät väv av problembeskrivningar, att detta i sig själv har kommit att bli ett forskningsfält.

Även scenen i Högdalen ovan utspelade sig under tidigt sjuttital. Troligen är den en blandning av lite olika årtal; för när vi flyttat till Harpsundsvägen gick jag redan i skolan och mamma jobbade igen. Men när jag var yngre gjorde hon inte det. När jag var liten tittade mamma på mig genom ett köksfönster medan jag lekte. Fast inte på Harpsundsvägen, gården jag minns.

Min politiskt mycket radikale pappa förklarade senare min mammas hemmafruroll med att han inte ville ligga samhället till last när det gällde passa hans barn. (Fan trot.) Att kvinnan fick betala det priset var liksom bara en konsekvens av detta samvete. Inte var det så bra för familjeekonomin heller, det vart pannkakor på slutet av månaden. Men

det var bra för arkitekturen. Vi levde den på rätt sätt, fast lite för sent. Ett försent som också var för tidigt. Eftersom pappa hade arbetartider blev det middag halv fem, när alla andra satt kvar i sandlådan till minst halv sex.

Säga vad man vill om efterkrigstidsmodernismen, men den hade planer för oss. Bostadsområden planerade kring centrum där det fanns busstorg eller tunnelbana (som i Högdalen) som snabbt kunde ta en till arbete. I anslutning till bostadsområdena byggdes kyrkor, skolor, bibliotek och annat som kunde vara danande för karaktären. För var det något som modernismen ville bygga bort så var det de mörkermakter som kastat Europa i krig. Hemmen skulle rationaliseras. Redan under mellankrigstiden hade man börjat tänka på kök i laboratorieförm och med statens vilja till att förstå och kontrollera allt startades också institut där rummen testades och förfinades. Lite frigörelse åt kvinnan blev det trots allt – om man därmed menar att tid frigjordes.

Det rationella vart det rätta. Små sovrum, stort allrum (vardagsrum) där familjen kunde aktiveras tillsammans för samma sunda daning som gällde i stort. Kanske var det här politiken dog. För även om det rådde delade meningar om ägandeförhållanden så ville kapitalet och staten samma sak: befolkningen skall jobba i sunda miljöer och dväljas annorstädes i lagom stora familjebildningar. De satt i samma båt, vilket ju också påpekades redan 1972 av Blå Tåget: ”sida vid sida, tillsammans hjälps de åt...”

Det händer att jag idag vurmar för dessa miljöer med dess ambitiösa plan och rika utbud. Men det var också ett stor fiasko alltihop. För när mamma tittat färdigt genom sitt fönster fanns inget liv mellan sandlådan och arbetslivet. Det fanns inget att göra i den trista förorten, nej det fanns inget där för oss, skrek Joakim Thåström. Vi tog oss över bron till Rågsved lyssnade på Ebba Grön som förkunnade det (post)moderna evangeliet: ett ”alla kan” berättat genom de små rösterna. Detta var ju, ur arkitekturens perspektiv, helt fel. Men å andra sidan uppstod därmed politiken igen –

den ledarlösa hållning som där fostrades var helt på kontrakurs med disciplinsamhället, vare sig den kom i kapitalistisk eller socialistisk skrud.

Tyvärr har dessa övningar, har jag kommit att tvingas inse senare, också förbereddes oss för den lättfotade, omredigerar tillvaro som Michel Foucault i Sexualitetens historia 1: Viljan att Veta kallade för kontrollsamhället. I de föreläsningar som Foucault höll på Collège de France, vilka under senare år översatts till svenska, utvecklar han frågan om hur juridik och rättsligt förhåller till disciplin och "säkerhet", som han kallar det här. Nu kopplat till byggandet, snarare än till kroppen och sexualiteten.

Ständigt denna Foucault. Han lär vara världens mest citerade forskare inom samhällsvetenskaperna. Men där jag tidigare älskat att förstå modernismen genom hans beskrivningar av bastioner som skolan, armén och fabriken (och på så vis känt mig smartare) har jag endast nyligen kommit att inse att denna analys är ofullständig utan diskussionen om kontrollsamhället. Detta faktum sprider ett obehag i min kropp av samma art som när man plötsligt minns vad man faktiskt sa på småtimmarna. För i Foucaults senare texter finns det ingen progression från modernismen till det postmoderna. Allt finns där samtidigt. Det handlar snarast om hur metoder förfinas och hur förhållandet mellan mekanismerna ser ut. "Disciplinen," säger han i boken Säkerhet, territorium befolkning, "är ett sätt att individualisera mångfalden, inte någonting som utgår från individer vilka till att börja med bearbetas som individuella..." Det var ju precis det vi reagerade på. Jävla förmyndarsamhälle! I anarkin fanns bara ledarlösa individer, gruppen lydde inga lagar: "the system might got you but it wont get me" som Crass sjöng. Men ack så fel de hade. Disciplinen kanske inte fick oss, men en annan mekanik inträdde istället. Efter proletariatet kom preparatet. Det nyliberala är punkens fula kusin från city. De forna hyresgästerna på Harpsundsvägen är nu bostadsrättsägare och riksbankens räntepolitik får styra upp där bostadsbidragen tidigare räddade dagen. Staten och

kapitalet sitter fortfarande samma båt, fast det är en annan båt nu. En båt full av belånade individer.

Veka offentliga rum

I slutet av sextiotalet och början av sjuttioalet bodde Susan Sontag i Stockholm där hon arbetade med film. 1969 skriver hon texten "A Letter from Sweden" där hon försöker beskriva delar av det svenska samhället och den svenska mentaliteten.

"For most Swedes, human contact is always, at least initially, a problem. Being with people feels like work for them, far more than it does like nourishment. Street life itself in Stockholm is based on the principle of avoidance. First rule: avoid being on the street unless necessary. Second rule: if on the street, avoid contact with other people."

Om Susan Sontag har rätt så är det lätt att förstå att planerare och arkitekter haft svårigheter med att skapa gemensamma, offentliga rum. Kanske är detta också en av anledningarna att så många har haft så stora problem med efterkrigstidens och rekordårens byggande. För mer än något annat var detta det offentliga rummet och de offentliga institutionernas era. Utgångspunkten i grannskapsenheten var det offentliga rummet, eller centrumet som det fortfarande kallas. Omgärdat av offentliga institutioner växte de fram över hela Sverige. Förutom dessa centrum så bestod det moderna byggandet också av nya rumslikheter, otydliga gränser mellan privat, offentlig och allmän mark skapade vaga mellanrum och överlappningar. Öppna gårdar, parkeringsplatser, garage, refuger, gångtunnlar, grusplaner och gräsplättar. Rum där vi inte kan lite på förinställda instruktioner för hur vi bör uppföra oss på samma sätt som stadens torg och gator gör. Kan det vara så att det inte är rummen från denna tid som är dysfunktionella, utan istället det faktum att de uppmanar oss att agera, att hitta andra former för att dela det offentliga och att producera det gemensamma? De offentliga rummen är lika mycket

en längtan till något som en längtan bort ifrån något, det socialdemokratiska samhällsbyggandes var en legering av ett privat och borgerligt kärnfamiljsideal och en kollektivistisk progressiv offentlighet. Det var också ett försök att omorganisera staden för att minska marknadsekonomins negativa inflytande. Politiker och tjänstemän arbetade aktivt för att minska den ekonomiska segregationen genom brukshyror och stora investeringar i infrastruktur och bostadsbyggande.

I vår tid av marknadsekonomi är dessa rum, och de idéer som ligger bakom dem, så klart helt hopplösa. De har visat sig svårt att koppla kommersiella värden till dem samtidigt som de påminner oss om en tid som vi behöver förtränga. I förlängningen av detta skifte – från social ingenjörskonst till marknad, från att fylla behov till att producera begär – ser vi vår tids fixering vid den traditionella stadens former. Rum som bygger på nya tolkningar av kvarteret, gatan och torget. En mer lättfattlig struktur, en stadsväv som överallt består av samma variationsrika utbud av bostäder och arbetsplatser, utbyggda service, rika kultur- och nöjesliv och människovänliga stadsmiljöer. I dessa rum finns inga otydliga eller vaga terrängar, världen förstås som knivskarpa, genomdesignade gränser mellan olika former av privata rum. Bostadsrätten som blickar ut över kajpromenaden, som tillkommit för att öka avkastningen på investerat kapital. Shoppingcentrumet som fungerar som en förutsättning för det kulturella klustret. Alla kan – så länge man kan betala. Vi kanske skall vara tacksamma för den stora mängd svårutnyttjande och veka offentliga rum vi har kvar från rekordåren, att de fortfarande finns där som en påminnelse av vad var och vad vi har blivit. Arkitektur som frusen ideologi.

Jag minns hur jag stod på Moa Martinssons torg på Västra Kungsholmen tillsammans med arkitekten Tor Lindstrand. Det hade gått cirka 40 år sedan jag satt i sandlådan, 25 minuter härifrån, tunnelbanevägen. Troligen hade vi just börjat på vårt forskningsprojekt, det som ligger till grund för denna text. Kanske var det innan kameraincidenten, där Tor

bestämde sig för att ta om de bilder jag redan tagit med min kamera. Kanske är det just hans bilder som finns i denna text. Var mina är, vet endast gudarna. De fångade väl inte rätt sorts spatialitet. Jag är ju teoretiker, trots allt.

Vi tittar på torget och undrar över vilka mekanismer som har skapat detta och alla andra offentliga miljöer i detta säljrekordsområde. (Västra Kungsholmen traderas just så av dem som har projekterat det. Dyra priser är bra. Greed is GOOD). Små citat av Martinsson pryder ett torg som flankeras av en sushirestaurang, en bank och espresso.

Tydligen tänkte man ha ett bibliotek här tidigare, men dessa planer måste ha skrinlagts, vi hittar i vart fall inget. Vi går ner mot vattnet och ser på vad man ser på från de dyraste lägenheterna. Man ser inte på barnen. Man ser på vattnet. Här lyder arkitekturen samma logik som gäller solsemestershotell: utsikt är dyrbart och därför skall så många som möjligt få det (alltså "få" som i "få betala" för det). Det skapar i sin tur märkliga och ibland lite spännande ytor mellan fastigheterna, ett slags offentligt rum uppstår i siktlinjerna. Fast liksom i Högdalen så blir ytor som uppstår mellan fastigheter aldrig riktigt offentliga; de blir ett slags stora gemensamhetsutrymmen för de som bor runt dem. Men någon grannskapsenhet med övervakande husmödrar handlar det inte om och de fåtaliga sandlådorna är ödsligt tomma.

I kontrollsamhället, tänker jag, domineras inte utrymmena av en gemensam blick, vars existens ytterst är en del av det panoptiska seendet, undersökt och godkänd i ett statligt betänkande. Här råder en annan sorts blick, en som är starkt privatiserad och begärande. Den är godkänd av banken. Det utanför blir inte ett grannskap utan en del av utsikten, en del av investeringen. Seendet flyttar gränsen mellan det offentliga och det privata: genom vardagsrummets perspektivfönster blir exteriören en del interiören.

Vi strövar runt lite, Tor och jag. Vi hittar ett dagis som ligger mot en ännu obebyggd bergsknalle men undrar vart de små telningarna skall ta vägen när de blir äldre, för någon skola hittar vi inte. Kanske har man lärt från Högdalen, tänker jag. Där lade man ner Högdalens skola när jag gick i femte klass. Kanske var det brist på elever. Eller kanske var det som ryktet då gjorde gällande att näringsidkarna i centrum klagade på att skolbarnen drällde runt, smet in på varuhuset och snattade. Den modernistiska åtskillnaden mellan olika enheter hade tydligen inte tagits långt nog. Disciplinsamhället funkade inte. Idag vill man, inom parentes sagt, riva skolbyggnaden för att uppföra bostäder. I sitt yttrande är dock skönhetsrådet tveksamt. Byggnaden, ritad av Carl Nyrén, har högt konstnärligt värde, och dessutom anser man att "...riva befintliga skolor av mycket hög kvalitet för att det, under en tidsperiod, inte finns tillräckligt stort elevunderlag, är inte god samhällsplanering."

Härliga skönhetsråd som står upp både för god arkitektur och för god samhällsplanering. Fast speciellt i takt med tiden är inte uttalandet; tankar om god samhällsplanering i denna traditionella modernistiska anda tycks inte stå högt på agendan hos någon annan institution. Idag söker vi råd någon annanstans, hos mäklaren, kanske. Tor säger att de numera gärna vill komma in i planerandet "lite tidigare". Det slår mig att så sade konstnärerna förr. Att de skulle komma in tidigare och liksom inte bara dekorera en redan byggd miljö. Men det är inte därför mäklarna vill in. Egentligen skall man väl inte skälla på dem heller. Enligt siffror publicerade av den brittiska Farrell Review så är arkitektens inflytande på det som byggs nu nere i blygsamma 16%. Så varför inte släppa in mäklarna med. Det är en utveckling som inte gillas av alla. Kontrollsamhällets mekaniker finns överallt men de är inte allenarådande. Inte minst skönhetsrådet påminner att disciplinsamhället och kontrollsamhället existerar parallellt. Men eftersom vi lever i en tid då byggherrarna vill ha tillbaks sina investerade pengar inom fyra år, är långa cykler inget prioriterat ämne. Kanske är det därför vi inte hittar någon skolbyggnad på Västra Kungsholmen, eller i Hammarby sjöstad,

eller i Djurgårdsstaden, eller hittar någon sådan projekterad i Hagastaden heller. Idag löser vi problemen med att inhysa barnen baracker på de skolgårdar som finns. Så slipper vi ha massa dödutrymmen i dyra innerstaden. De temporära bygglov om tio år får förstås omförhandlas – vem vet när vågen vänder igen och barnfamiljerna flyr till förorterna. Fast när de gör det, är skolorna där redan rivna. Där står istället fräscha lägenheter i nyfunkis.

Tor Lindstrand Håkan Nilsson